

הרב בנימין לאיו

ראש בית המדרש בביית מורה ורב קהילת רמב"ן

תורת המשפחה: בין רבי עקיבא לבן עזאי

לומדה המברך של פאה אפלטאות,
שהלמנה עצמה לבין עז עד והוכנסה לפער ולפערם.

רגילים אלו לצטט את משנתו של רבי עקיבא, ש"זאהבת לרעך כמוך זה הכל גדול בתורה". אולם על פי הספרא (קדושים ד) והירושלמי, בן עזאי מציג בפנינו דגם אחר: "ואהבת לרעך כמוך" – ר' עקיבא אומר: זה הכל גדול בתורה. בן עזאי אומר: "זה ספר תולדות אדם" זה הכל גדול מזה. (ירושלמי נדרים פ"ט ה"ד)

אחד מגודלי חכמי מירוקו במאה הי"ג, ר' אהרון אבן חיים, פרש את המחלוקת הזה בפרשנו לספרא "קרבן אהרון":

זה הכל גדול ממש וקראו "ואהבת לרעך" הוא מה"יב אהבה מעז הריעות לבך, אבל "זה ספר" מה"יב אותה מצד האשה, שהוא חיוב יותר גדול. עוד, כי בזה הראה לנו שכולנו צלים אחד ובחותם אחד, והוא הצורה הא-להונית.

כמאתיים שנה מאוחר יותר, במאה הי"ט בפולין, כתבו שני גיסים, ר' מרוזי ואב איטינגא ור' יוסף שאול מתנזון, את פירושם לירושלמי – "ציון ירושלים", ושם הם מדגישים את חידושו של בן עזאי:

הנה האלוקים הוא ריבוי, כמו שכותוב "א-להים אשר ילכו לפנינו", וכן על פי כן – הוא אחד בתכלית הפשטות, וה吉利ה אין שום ריבוי בתוכו,

אף שמסתעף כמה כוחות השפעה ממנו, בכל זאת הוא יחיד ומוחה. והנה, כאשר ברא אלוקים אדם – זכר ונקבה בראם, שעשו בדמות אלוקים בכיוול. אף שיש בו ריבוי – זכר ונקבה – ותולדותיהם יסתעפו לכמה וכמה, בכל זאת יהיה כאדם אחד, שתהיה אהבה ואחותם כליאו הם אדם אחד מורכב מכמה איברים. וזה כלל גדול יותר מ"ואהבת לרעך כמוך".

על פי פירושים אלו, גם בלי להזדקק לדין על ההבדל שבין התפיסה היהודית לבני התפיסה האוניברסלית ביחס לבריות, מובן שכן עזאי מבקש למצוא במקור הבריאה את הבסיס לאחריות שבין בני האדם. "זה ספר תולדות אדם" מלמד שנקודת המוצא לכל היפרדות אנושית צריכה להיות מקום החיבור של "יום ברוא א-להים אדם". את הגישה הזו, שיש בה יסודות עמוקים ביותר להומינים בעלימי, אימצו אנשי חינוך והגות שביקשו לאון את נטייתה של החברה היהודית להגדרות לאומיות סגורות על חשבון אהבת האדם הכללי¹.

אולם אני מבקש לשמעו בדרכתו ובמלוקתו של בן עזאי עם רבי עקיבא משחו אחר. יתכן שאפשר להמשיך את דרשו של בן עזאי עוד צעד קדימה. ופסוק ייה ספר תולדות אדם" פותח את פרק ה' בבראשית, שהוא הפרק המתאר את יצירת האנושות. ראשיתו של הפרק, אותו דורש בן עזאי כ"כל גדול בתורה", מתאר את בריאות בני הוווג:

זה ספר תולדות אָדָם, בַּיּוֹם בְּרָא אֱלֹהִים אָדָם בָּרֶם אָדָם עֲשָׂה
אתו: זֶכֶר וְנֶקֶבָה בְּרָא אָדָם, וַיְבָרֵךְ אֶתְּנָם וַיְקָרֵא אֶת שְׁמָם אָדָם בַּיּוֹם הַפְּרָאָס: (בראשית ה/ א-ב)

יש אפשרות לראות את דברי בן עזאי כאמור דוווקא ביחס לאיש ולאישה, שניהם ביחיד קרוים אדם: "זכר ונקבה בראם... ויקרא את שם אדם". אולי מבקש

¹ ראו מ' גリンברג, "על המקרא ועל היהדות", תל-אביב תשמ"ז, עמ' 51; ווודהר בתקופ בעמ' 65: "ברור לי כי בשלבי החינוך הראשוני עדיפה לצריכה להיזנות לתפיסה הכלולית, המאחדת את האנושות במהותה".

כל שאין לו אשה... רבי חייא בר גמרא אמר: אף אין אדם שלם, שנאמר: "ויברך אותם ויקרא את שם אדם" - שניים כאחד קרוים אדם.
(בראשית-רבה י"ג, ב)

המעמד הרוחני של האיש ושל האישה זהה לחולוטין: שניהם קרוים 'אדם' ושניהם יחד מוכibus את הדמות השלמה של 'צלם אלוקים'. דמות זו מבוססת על הבראה של פרק א' בבראשית: "ויברא אלהים את האדם בצלמו, בצלם אלהים בראשו, זכר ונקבה ברא אותם" (בראשית א, ט). הזכר והנקבה אינם זרים לאיש ולאישה, האחرونנים קרווצים מאותו חומר - "כִּי מְאִשָּׁה לֹקַח וְאֶת" (בראשית ב, כ), אך אין ביניהם קשר מעבר לעובדה זו; הזכר והנקבה הם שניים שבהתאחדם נהיים לאחד הנקרא "אדם". האדם הזה נברא, ולא רק נוצר, בניגוד לשאר היצורים שרק נוצרו. כמעט שלא נמצא בכלל תיאור מעשה בראשית עוד "ברא": "בראשית ברא" - "ויברא אלהים את האדם"³. لكن את ברכות הנישואין אנו פותחים ב'"שחיל ברא לבבונו", ומסיימים ב"אשר ברא שwon ושמחה, חתן וכלה". ההיבור בין החבר לנקבה יוצר את האדם. והוא חידושו של בן עזאי בקביעתו כי "זה ספר חולדות אדם" הוא הכלל שעליו מבוססת התורה כולה.

"חייב אדם למד את בטו תורה"

בן עזאי לicked את דרישתו אל כל חזרי התורה. כך הוא מחייב למד את האישה תורה, כפי שמתבאר במשנה במסכת סוטה:
אם יש לה זכות - הייתה תולה לה. יש זכות תולה שנה אחת, יש זכות תולה שתי שנים, יש זכות תולה שלוש שנים. מכאן אומר בן עזאי: חייב

בן עזאי למד אותו ש"זה ספר חולדות אדם" - הבסיס של האיש והאישה שניהם קרוים אדם, וזה הכלל שמננו נובעת האנושות כולה.

אדם ורעהו, איש ואשתו

רבי עקיבא קובע שהכלל הגדול של התורה הוא יציאת האדם מעצמו. המפגש עם الآخر, עם הזולת - הוא הכלל הגדול שבתורה. רבי עקיבא מציב את הזולת בדמות "דער". מכאן מתחילה הכלל.

"דער" שונה מ"אח". התורה מכנה את الآخر פעמים רבות בכינוי "אחיך", אך כאן - באוף יוצא דופן - מצויה לאחוב את ה"דער". אהבת הירע היא אהבת השונה והآخر במהות. הירע אינו האת, המחויב אליו מרhom. העולם מתקיים בזכות אהבת הירע דווקא. הידעעה שיש מצות אהבה למישחו המצוי מחוץ לאדם מאפשרת להתחילה לבנות את העולם. בהקשר זה יוצר האדם את קשריו החברתיים, בראש וראשונה עם אשתו: רבי חיים ויטאל מוסר בשם האר"י כי "ואהבת לרעך כמוך" מתקיים קודם כל בין איש לאשתו, וכך גםمرة מחזקת זאת בלומה שאסור לאדם שיקדש את האישה עד שיראה מהפסיקוק "ואהבת לרעך כמוך" (קידושין מא ע"א). מבחינה זו, אין הבדל מהותי בין קשר שבין איש לאישה לבין קשר שבין איש לדער².

על כך חולק בן עזאי. לטענתו, הכלל היסודי של התורה הוא "זה ספר חולדות אדם", העוסק בבני הוג, שם האדם. אין איש ללא אישה ולא אישה ללא איש. איש ללא אישה אינו יכול לבטא בשלמות את המושג 'אדם'. צלם האלוקים יכול לבוא לידי רק בשלמות הוגו, ולכן הכלל הגדול של התורה אינו באני ואתה' אלא דורך באיש ואישה. כך דרש רבי חייא בר גמרא:

³ ראה מאמרו של י"ר רוזנсон, "בריאת אשה", בתוך: מ' שליח (עורכת), "להיות אשה יהודיה", ירושלים 2001, עמ' 133-122.

² ואכן, על הבנה זו מבוסס אחד מספריו של הרב אכינר - "ואהבת לרעיך כמוך" (ירושלים, תש"ס): "עליז למד תחילת לפתח קשים עם בני מינו, ולאחר מכן יוכל למד לצור את הקשר גם עם בן המין חנני... וקשר בין זוג הוא קודם כל קשר בין בני בני אדם..." (עמ' 13-12 ועוד).

דברי הגמרא, ש شيئاً את פירוש המילה "זכות", נשכחה תרומתו של בן עזאי להלן של הנשים בלימוד התורה.

על מנת התלמוד הcabלי, התלמוד הירושלמי מנגד את בן עזאי עם דרשה מפורסמת של רבי אלעזר בן עזריה:

מעשה בר' יוחנן בן ברוקה ורבי אלעזר חסמא שהיה מhalbין מיבנה לולו, והקבילו ר' יהושע בבקיעין. אמר להן: מה חוויש היה לכם בבית המדרש היום? אמרו לו: הכל תלמידיך, ומימיך אנו שותים. אמר להן: אף על פי כן, אי-אפשר לבית המדרש שלא יהיה בו דבר חדש בכל ים. מי שבת שם? אמרו לו: רבי לעזר בן עזריה. מה הייתה פרשנותך הקהל את העם, האנשים והנשים והטף". פתח בה, אמר: הויאל והאנשים בגין ללמד והנשים לשמעו, הטע - למה בא? אלא כדי ליתן שכר למביאיהן... איתא רבי לעזר בן עזריא שלא בגין עזאי, דתניין תמן [=שגינוי]: מיכן אמר בגין עזאי - חייב אדם ללמד את בתו תורה, שם תשתה תדע שהזכות תוללה לך.

התלמוד הירושלמי קובע במפורש שיש מחלוקת בין רבי אלעזר בן עזריה לבין בן עזאי. הינו, הזרשה של "נשים לשמעו" אינה תואמת את דברי בן עזאי, שהנשים באו למדוד. לדעת בן עזאי, לימוד התורה של האישה עשוי להעניק לה זכות שתתלה את דינה ותחונן אותה, ללא קשר לשאלת האם הוא מצויה בלימוד זה או לא. המחלוקת בין רבי אלעזר לבין בן עזאי לפי הירושלמי עוסקת בתוצאה לימוד התורה של האישה. אין מחלוקת על כך שהלימוד עשי להגן עליה, אך בעוד בן עזאי מבקש לצייד את האישה בהגנה מפני מה שצפונו לה העתיד, רבי אלעזר חשש מניצול לרעה של לימוד זה כדי לנטרל את בדיקת הימים המאררים.

עמדתו של בן עזאי בנושא לימוד התורה לאישה יכולה להתפרש באופן רחב או באופן מצומצם: באופן רחב - כפי שמצויג הירושלמי, كالטרנסיבת רבי אלעזר בן עזריה, שמשמעותה מתן מקום לאישה בלימוד התורה; באופן מצומצם - כמתן עזה לאישה, שכדי שתלמיד כדי להינצל מדין הסוטה, אך לא לשם עצם הלימוד.

אדם ללמוד את בתו תורה, שאם תשתה – תרע שהזכות תוללה לה.
(משנה סוטה ב ע"א)

המשנה הזו מတאת את תהליך הבדיקה של איש שנזודה בזנות תחת בעליה. לאחר תיאור מהלך הבדיקה, המשנה קובעת כי אם יש לאישה זכות - הזכות מועילה לבדיקתה. מכאן הסיק בן עזאי שהובאה ללמד את הבת תורה, כדי שאם תיבדק סוטה - תדע שהזכות תוללה לה. יש להעיר שדבריו של בן עזאי כלל אינם פשוטים: אם האישה לא זנתה - היא אינה זוקה לזכות שתגן עליה; ואם היא זנתה - מה הועילת כל התורה שלמדה אם בסופו של דבר קללה. נראה שזו הסביר לתגובתו החוריפה של רבי אליעזר באותה משנה: "כל המלמד מתוך תורה" - מתוך מגמה להגן עליה בזמנן שתיבדק סוטה - "כאליו לומדה פפלות", כי הוא מסביר לה לzonת מחותך ידיעה של לימודי התורה יגן עליה.

למרות שדברי המשנה נראים מובנים, מבקש התלמוד - הן הcabלי והן הירושלמי - לברר מהי אותה "זכות" שתוללה לאישה. נראה בתחילת את דרשת התלמוד הcabלי: זכות דמאי? אילימה זכות דתורה, הא אינה מצויה ועושה היא?!... רビינה אמר: לועלם זכות תורה, ודקאמרת אינה מצויה ועושה' - נה דפרקורי לא מפקדא ואכן היא אינה מצקה, באגרא דמקראי ומתניין בניהו ונטרן להו לגברייהו עד דאותו מבוי מדרשא, מי לא פלאגאן בהדי'יו ובשער שמלהות את בניה ושומרת עליהם עד שהאיש חזר מבית מדרשו, האם לא תחלק אותם בשכרים? (סוטה כא ע"א)

לפי התלמוד הcabלי, זכות האישה אינה יכולה להיות לימוד התורה שלה, שהרי היא אינה מצויה בלימוד זה. למורת שדרבי בן עזאי מחייבים את הפירוש הזה, הcabלי אינו משלים אותו. על כן, הגמרא נאלצת להפסיק זכות אחרית שתוללה לה, ומסיקה שזכותה של האישה המאפשרת לה להינצל מדין הסוטה היא מסירותה ותמייתה בלימוד התורה של בעלה ושל ילדיהם. לפי דברי הגמרא, רבי בן עזאי - המסיקים מן המשנה את חובת לימוד התורה של האישה - אינם מובנים כלל. ואכן, בעקבות

רבייה - ממעט הדמות. בן עזאי מקשר את שלושת חלקיו הפסוק: מי שאינו עוסק בפריה ורבייה - גם ממעט הדמות וגם שופך דמים. תורתו של בן עזאי היא המכילה מכלום. הוא סוקר בעיניו מבט כולל וכוללו ביה.

"חשקה נפשו בתורה"

משנתו של בן עזאי, הכוללת את הוכה והנקבה בהגדות האדם והכוללת את הגוף והנפש אצל האלוקים, עומדת בסתריה איזומה לסיפור חיו. וכבר העיר על כך רב**י אלעזר בן עזריה**, בתוספთא שם:

אמר לו רבי לעזר בן עזריה: בן עזיז! אין דברין כשהן יוצאים עושיהם. יש נאה דורש ואין נאה מקיים, נאה מקיים ואין נאה דורש. בן עזיז! נאה דורש ואין נאה מקיים. אמר לו: מה עשתה, חשקה נפשי בתורה, יתקיים עולם באחרים. (תוספთא יבמות ח, ז)

המסורת התלמודית מספרת שבן עזאי לא קיים את מצות פריה ורבייה, ולא עזב את לימוד התורה אפילו למצוות עוננה. הגמרא מספרת שבתו של רב**י עקיבא** הייתה מקודשת לבן עזאי - מקודשת אך לא נשואה (כתובות סג ע"א). בן עזאי נשאר דבק בתורה ולא התגבר על חשקו.

סיפורו של בן עזאי הוא סיפור מדהים על חכם שבונה אידיאל שלם של אדם מורכב, אך אינו מתגבר על יצרו. הגמרא מספרת סיפורים רבים על המתה הוה, שבין חשקם של החכמים בתורה לבין מחוייבותם לביתם (כתובות סב ע"ב - סג ע"א). המתה שבין "זהギת בו יומם וליליה" לבין חובות הנישואין וההולדת הביא את החכמים למצבי משבר ולהורבן בית. הפתרון הנוצרי, היוצר סתירה בין הגוף לבין הנפש וממי לא מדיר את הנזיר הבתולי, אינו מקבל על חז"ל בכלל ולא על בן עזאי בפרט, וכך נוטרו חז"ל עם המתה.

אם העמננו את זה ספר חולdot אדם", היינו - את בריית הוג בשווין מוחלט, בכלל הגדול בתורתו של בן עזאי, הרי שכן בא רעיון זה למימוש רחב, בחזיב לימוד תורה של אב לבתו כדי לצידה בזכויות. חלקה של האישה בתורה אינה בשימוש או בניתנת מקום לאיש ללמידה, אלא באופן אקטיבי ומלא, בבחינת "ויתן חלקנו בתורתך".

"כל שאינו עוסק בפריה ורבייה"

כהמש להמנה זו, יש לראות את דעתו של בן עזאי כיון לחיזוק האדם במצוות פרו ורבו:

רבי עקיבא אומר: כל השופך דמים - הרי זה מבטל את דמותו, שנאמר: "שופך דם האדם - באדם דמו ישפק". רב**י לעזר בן עזריה** אומר: כל שאינו עוסק בפריה ורבייה - הרי זה מבטל את הדמות, שנאמר: "כי בצלם אלהים עשה את האדם" וכותב "ויאתם פרו ורבו וגו". בן עזיז אומר: כל שאינו עוסק בפריה ורבייה - הרי זה שופך דמים ומבטל את הדמות, שנאמר: "כי בצלם אלהים עשה את האדם" וכותב "ויאתם פרו ורבו וגו". (תוספთא יבמות ח, ז)

הדרשה יכולה סובבת סביבה שני פסוקים:

שָׁפֵךְ דַם הָאָדָם – בְּאָדָם דָמוֹ יִשְׁפַּךְ, בַּיְצָלָם אֶלְهָיִם עֲשָׂה אֶת הָאָדָם; וְאַתֶּם פָרוּ וְרַבְבָי, שְׁרַצְוּ בָאָרֶץ וְרַבְבוּ בָה. (בראשית ט, ו-ז)

פסוקים אלו פותחים ברצף, מסיימים ב"פרו ורבו" ובתוך מזכירים את צלם האלוקים שבאדם. רב**י עקיבא** מקשר את צלם האלוקים לרישא. שופך דם - ממעט הדמות. רב**י אלעזר בן עזריה** מקשר את צלם האלוקים דוקא לסייע: מי שאינו עוסק בפריה

⁴ השווה לגמרא יבמות סג ע"ב, שם מופיעה סוגיה זו בשםות אחרות.

בן עזאי יודע שבדרך שאדם רוצה לילך מוליכים אותו. הוא יודע שהדרך שלו, דרך החשך, המנותקת לגמרי מהדמות שנבנה בעיני רוחו, אינה מובילה לשלהות. הוא יודע ש"שכר מצווה ושכר עבירה עבירה", אך אהבתו להוויה מוליכה אותו בדרך שאין ממנה חורה. הוא נשאב לעולמות עליונים וננטש את הארץ לבני אדם, שיבנו בתים, ישאו נשים ויקדשו את שם ה' בארץות החיימ.

מכל החוקים שנאבקו בסתירה זו והציגו דגמים שונים לפתרוניה, רק פתרונו של רב עקיבא מציג באור חיובי. כל השאר נמשכו אחרי חסקם וסופם שהחריבו את ביתם, ורק רב עקיבא שיתף את אשתו באופן מלא בבעיתו. כשהיאישה מבקשת שבבעלה ילך ללימוד תורה ולא יהיה עמה - מילא הופך המתח להרמוני. לאחר שגדל בתורה והפר למוחזר ע"י תלמידיו,طبع רב עקיבא את המטבע שההפרק לדגום עבור תלמידי חכמים שביתם הינה להם לשקו ע"ת תורה: "שלוי ושלכם - שלה הויא".

ברוח זו גוזלה בתם של רב עקיבא ורחל. היא גוזלה על דבקות בתורה כאידיאל משותף של כל בני הבית. הבית מפנה מקום לאב ששחשקה נפשו בתורה. הדגם המקודש של רחל אמה הנחה את דרכה ואת אורחותה. למשינה של רחל, שקידשה את דבקותה של רב עקיבא בתורה ושלחה אותו לשנות לימוד רבים, מוטיפה בתם נזכר נוספת: היא מתקדשת ואינה נישאת.

בן עזאי מלא חשק לתורה. תאות התורה מובילת אותו לחיים הנוגדים את כל רעיוןותו; כל מרכיבי השלמות שעליה דבר - שלמות הגוף, שלמות הגוף והרות, חובת מצות פרו וריבו - כולם מכוטלים על ידו מtower חשקו בתורה. את מימוש האידיאות שלו הוא מותר לאחדרם. בן עזאי יודע שבוגליךתו אחר חשקו הוא הופך לשופר דמים ולמעט את הדמות, אך אינו מסוגל להתגבר על יצרו ולהצטרף לבני האדם המקיים את העולם.

סופה של בן עזאי - באותו פרטן עולם שכל-כלו אינו אלא ביתוי לאובדן הגבולות שבין אדם לאלוים. הגمرا מתארת את הרגע שלפני הכניסה לפרדס, ואת ההוראות שנთן רב עקיבא לשולשת חבריו:

ארבעה נכנסו בפרדס, ואלו הם: בן עזאי, בן זומא, אחיך, ורב עקיבא.
אמר להם רב עקיבא: כאשרם מגיעין אצל אבניהם שיש טהור, אל
תאמרו 'מים מים', משום שנאמר "דובר שקרים לא יכול לנגן עניini".

בן עזאי הצעיז ומתקה, עליו הכתוב אומר: "ყיר בעני ה' המותה לחסידיו".

(חגיגת י"ד ע"ב)